

ПРЕИСПИТИВАЊЕ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ ДИЛЕМЕ

др Владимир Трапара¹
Невена Шекарић

Сажетак: Енергетска безбедносна дилема је ситуација у којој поступци којима се државе служе да увећају своју енергетску безбедност бивају схваћени као претња по енергетску безбедност других, изазивајући сличне реакције са њихове стране. За разлику од класичног појма безбедносне дилеме, у ком не постоји функционална диференцијација држава, енергетска безбедносна дилема се испољава међу државама које могу да имају три различите функције на енергетском тржишту – држава извозника, увозника и транзитних држава – што повлачи за собом различито значење енергетске безбедности за сваку од група. Аутор анализира испољавање енергетске безбедносне дилеме која се развија између ових група, с циљем да преиспита валидност закључка до кога је дошао у свом ранијем развијању овог појма – да енергетска безбедносна дилема на дужи рок утиче на стабилизацију тржишта, али и ублажавање последица класичне безбедносне дилеме. За ову сврху тестирани су случајеви Русије (држава извозник), Турске (транзитна држава), Немачке и ЕУ као целине (држава/субјект увозник).

Кључне речи: енергетска безбедносна дилема, енергетска безбедност, државе извозници, државе увозници, транзитне државе, Русија, Турска, Немачка, ЕУ.

УВОД

Опстанак, нормално функционисање и напредак било ког савременог друштва у великој мери зависе од доступности енергетских ресурса, што

¹ Институт за међународну политику и привреду, Београд.

Рад представља део научног и истраживачког ангажовања на пројекту „Србија у савременим међународним односима: стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, економски, правни и безбедносни аспекти“ (бр. ОИ179029), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

чини тему енергетске безбедности довољно вредном за научно проучавање. У овом раду бавимо се научним концептом енергетске безбедносне дилеме, аналогном концепту класичне безбедносне дилеме, која је на делу у међународном систему. Овај концепт смо, заправо, већ разматрали пре неколико година, настојећи да попунимо празнину која је постојала у теорији.² Наиме, иако смо до тада у литератури наилазили на повремену употребу термина енергетска безбедносна дилема, оценили смо да овај појам није научно разрађен онолико колико би то требало и могло, већ је углавном само констатовано да односи актера на енергетском тржишту (а пре свега Русије и ЕУ) подсећају на класичну безбедносну дилему.³ Сматрамо да смо тада ваљано надоместили овај

² Видети Маја Draganić, Vladimir Trapara, "Energy Security Dilemma in the Eurasian Gas Market", in: *Energy Security of Europe: The Position of Serbia*, Miroslav Antevski, Dobrica Vesić (eds.), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013, pp. 32-44.

³ Ендрју Монаган говори о „енергетској верзији безбедносне дилеме“, указујући на поступке диверзификације које предузимају ЕУ и Русија реагујући на оно што виде као угрожавање сопствене енергетске безбедности, при чему ти поступци само додатно подгревају узajамне страхове и дестабилизују енергетску сарадњу. Видети Andrew Monaghan, "Russian-EU Relations – An Emerging Energy Security Dilemma", Интернет, <https://www.carnegieendowment.org/files/EmergingDilemma1.pdf> 11/10/2018. Јелена Радоман констатује да питање енергије није само економско, већ политичко и безбедносно, што ствара услове за настанак енергетске безбедносне дилеме. На примеру украјинске енергетске кризе из 2006, она показује како су мере које је Русија предузела према Украјини (повећање цене), а које су према њеним званичницима биле дефанзивног карактера, у ЕУ схваћене као агресивне. Она је одговорила диверзификацијом енергетских извора, што су у Русији схватили као претњу и отворили могућност сопствене диверзификације проналажењем алтернативних тржишта. Видети Јелена Радоман, „Секуритизација енергије као увод у енергетску безбедносну дилему“, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 4, јануар-март 2007, стр. 36-43. И Монаган и Радоманова лепо емпиријски препознају динамику безбедносне дилеме на енергетском тржишту, али пропуштају да теоријски уобличи појам до краја. У међувремену смо наишли на још један наслов који се бави енергетском безбедносном дилемом, а објављен је пре нашег претходног рада. Његов аутор извор енергетске безбедносне дилеме између ЕУ и Русије налази у наводној инкомпатибилности између институционалистичког приступа енергетици и међународним односима уопште који гаји ЕУ, и реалистичког приступа Русије. Видети Henry Helen, "The EU's energy security dilemma with Russia", *POLIS Journal*, Vol. 4, Winter 2010, pp. 1-40. Приметићемо да је овакав угао гледања у неку руку аналоган

недостатак, али се неколико година касније појавила потреба за преиспитивањем онога што смо урадили, односно за новим практичним тестирањем наших хипотеза. На то нас је натерао новији развој међународне ситуације, пре свега онај који се тиче везе између класичне и енергетске безбедносне дилеме.

Текст је организован у неколико делова. Најпре излажемо концепт класичне безбедносне дилеме и његове контроверзе, а онда прелазимо на разраду енергетске безбедносне дилеме, онако како смо то учинили у свом претходном раду. Затим изнова тестирамо ваљаност наших хипотеза на случајевима енергетског понашања Русије, Немачке (ЕУ) и Турске. Након тога, везу између класичне и енергетске безбедносне дилеме издвајамо као посебну тему, те је посебно и тестирамо. У Закључку сумирамо речено и констатујемо да ли смо се и колико удаљили од закључака нашег ранијег рада.

КЛАСИЧНА БЕЗБЕДНОСНА ДИЛЕМА

Према дефиницији класика науке о међународним односима Роберта Џервиса (*Robert Jervis*), безбедносна дилема подразумева ситуацију у којој „многи од поступака којима држава настоји да увећа сопствену безбедност, умањују безбедност других“.⁴ У анархичном међународном окружењу, несигурне у намере других, државе једнострано спроводе мере да би увећале сопствену безбедност, провоцирајући слично понашање осталих.

неокласичном реалистичком погледу на безбедносну дилему, у смислу да пар институционализам-реализам одговара пару дефанзивно-офанзивно понашање (који смо видели и код Радоманове). Аутор наведеног рада, међутим, прећуткује могућност да иза енергетске политике ЕУ (било саме, било у садејству са САД) стоје офанзивни политички циљеви на штету Русије. Напокон, пар година након објављивања нашег рада појавио се још један наслов који уочава развој енергетских односа ЕУ и Русије по моделу безбедносне дилеме и истиче страх актера од асиметричне међузависности као њен извор, али по нашем мишљењу погрешно закључује да се међузависност у енергетској сфери негативно одразила на опште безбедносне односе двеју страна (пре ће бити да је обрнуто). Видети: Andrej Kričović, “When Interdependence Produces Conflict: EU-Russia Energy Relations as a Security Dilemma”, *Contemporary Security Policy*, Vol. 36, Issue 1, 2015, pp. 3-26.

⁴ Robert Jervis, “Cooperation under the Security Dilemma”, *World Politics*, Vol. 3, No. 2, January 1978, p. 169.

Ово води трци у наоружању и напослетку рату, услед чега све државе постају мање безбедне него што су биле пре спровођења поменутих мера. Џервис каже да, чак и када би све државе имале искључиво дефанзивне намере – што и јесте претпоставка дефанзивног реализма коме овај аутор припада – простор за сарадњу био би ограничен услед опасности да нека од њих вара.⁵ Офанзивни реалисти критикују концепт безбедносне дилеме делимично или у целости. Неокласични реалиста Рандал Швелер (*Randall L. Schweller*) сматра да безбедносну дилему не покреће страх од варања, већ свест да поред дефанзивних (*status quo*) држава, у систему постоје и офанзивне (ревизионистичке) државе, вођене експанзијом, а не безбедношћу као примарним циљем.⁶ За офанзивног неореалисту Џона Миршајмера (*John J. Mearsheimer*) безбедносна дилема ни не постоји, јер се по њему све државе понашају офанзивно – све безбедносне мере које државе предузимају имају за циљ експанзију када им се пружи прилика, а идеално би било остварити хегемонију над системом.⁷

Џервис и други заговорници концепта безбедносне дилеме користе различите моделе теорије игара да би објаснили како безбедносна дилема функционише и какве исходе производи, те како те исходе ублажити и повећати шансе за сарадњу.⁸ Сам Џервис је користио моделе „лова на јелена“, „затвореникове дилеме“, као и игре „кукавице“.⁹ Према офанзивно-дефанзивној теорији, коју је разрадио Стивен Ван Евера (*Stephen Van Evera*), ослањајући се на Џервисов концепт офанзивно-дефанзивне равнотеже, лако се може установити који облик безбедносне дилеме одговара ком моделу теорије игара.¹⁰ У ситуацијама када је напад

⁵ Ibid., p. 167.

⁶ Randall L. Schweller, “Neorealism’s Status Quo Bias: What Security Dilemma?”, in: Benjamin Frankel (ed.), *Realism: Restatements and Renewal*, Frank Cass, London and New York, 1996, pp. 91, 119.

⁷ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001, pp. 2, 22, 32-36.

⁸ Видети Charles L. Glaser, “The Security Dilemma Revisited”, *World Politics*, Vol. 50, No. 1, Fiftieth Anniversary Special Issue, Oct. 1997, pp. 171-201.

⁹ Robert Jervis, “Cooperation Under the Security Dilemma”, op. cit., pp. 170-183.

¹⁰ Видети Ibid., pp. 186-214; Stephen Van Evera, “Offense, Defense, and the Causes of War”, *International Security*, Vol. 22, No. 4, Spring 1998, pp. 5-43.

лакши од одбране, или је тешко разликовати офанзивно од дефанзивног наоружања, безбедносна дилема одговараће „затворениковој дилеми“, у којој је несарадња доминантна стратегија. Када је обрнуто, безбедносна дилема личиће на „лов на јелена“, у којој је сарадња дугорочно најбоља опција за играче. У кризним ситуацијама, када је играчима на располагању ограничено време за доношење одлука, безбедносна дилема личи на игру „кукавице“, у којој несарадња води најгорем исходу. Јасно је да су ублажавање последица безбедносне дилеме и успостављање сарадње држава најлакши када она одговара моделу „лова на јелена“. Ово се између осталог постиже сигнализирањем мирољубивих намера и долажењем до сазнања о користима разоружања и трошковима трке у наоружању.¹¹ Но, ако следимо офанзивне реалисте, сигнализирање мирољубивих намера неће имати ефекта против ревизионистичких држава. У том случају једино решење је успостављање равнотеже снага, ако следимо неореализам, односно равнотеже интереса, ако следимо неокласични, како ниједна офанзивна држава не би добила прилику да оствари своје хегемонистичке амбиције.¹²

ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСНА ДИЛЕМА

Сходно реченом, примарни задатак при разматрању енергетске безбедносне дилеме јесте да се утврди ком моделу теорије игара она одговара, како би се установиле могућности за отклањање њених негативних последица и успостављање стабилне сарадње држава на плану енергетике. Но, пре тога енергетску безбедносну дилему треба дефинисати. Учинити то по аналогији и рећи да се ради о ситуацији у којој поступци којима се државе служе да би увећале сопствену енергетску безбедност умањују енергетску безбедност других, било би исувише лако. Као и

¹¹ Видети Robert Jervis, "From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation", *World Politics*, Vol. 38, No. 1, Oct. 1985, pp. 58-79; Charles L. Glaser, „Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, Vol. 19, No. 3, Winter 1994-1995, pp. 50-90.

¹² О читавом Швелеровом концепту равнотеже интереса и како се он разликује од неореалистичких концепата равнотеже снага и претњи, видети Randall L. Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back in", *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72-107.

класична, енергетска безбедносна дилема настаје као последица анархичног окружења, у коме се државе плаше да ће бити угрожене од других, јер ни на плану енергетике не постоји довољан степен институционализације који би подразумевао формирање јединственог наднационалног ауторитета.¹³ Но, овај страх има нешто другачији садржај код енергетске дилеме у односу на класичну. Наиме, уз анархију као организујуће начело, неореализам наводи и одсуство функционалне диференцијације јединица као једну од кључних претпоставки на којима почива међународни систем. Одсуство функционалне диференцијације значи да се државе које чине систем не разликују међусобно по улогама, самим тим ни по циљевима – све имају циљ опстанка (који се у дефанзивном и офанзивном реализму постиже супротним стратегијама), а разликују се искључиво по капацитетима за опстанак, односно моћи коју поседују, што нас води ка трећој претпоставци – расподели моћи у систему.¹⁴ На енергетском тржишту пак функционална диференцијација постоји. Државе се по улогама које обављају деле на државе увознице, извознице и транзитне државе. Из овога призилазе различите дефиниције енергетске безбедности гледано из угла сваке од три групе, самим тим и разлике у схватању претњи тој безбедности и поступцима за које се државе три групе опредељују да би на њих одговориле, али и различита природа страха који покреће енергетску безбедносну дилему, што ће бити пресудно за њено повезивање с неким од модела теорије игара.

Енергетска безбедност најчешће се дефинише из угла држава увозница. На пример, Међународна агенција за енергију је дефинише као „непрекидну физичку доступност енергије за прихватљиву цену, уз поштовање животне средине“.¹⁵ Јелена Радоман је дефинише као „доступност енергената, и то у довољној количини и по прихватљивим ценама, стабилност испорука, као и физичку безбедност нафтовода и гасовода“.¹⁶ За државе увознице – оне чија потражња за енергијом

¹³ На тржишту гаса ово је још драстичније него на нафтном тржишту, јер за разлику од ОПЕЦ, Форум држава извозница гаса (GECF) нема карактер картела.

¹⁴ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, 1979, pp. 93-97.

¹⁵ Интернет, <https://www.iea.org/topics/energysecurity/whatisenergysecurity/> 11/10/2018

¹⁶ Јелена Радоман, „Секуритизација енергије као увод у енергетску безбедносну дилему“, *op. cit.*, str. 36-37.

значајно надмашује оскудне енергетске резерве које поседују – дакле, енергетска безбедност подразумева стабилно снабдевање енергијом, за цену коју су у могућности да плате. За њих енергетска безбедносна дилема настаје онда када у поступцима других виде претњу за стабилан доток енергије довољне за нормално функционисање њихових економија, или се брину – обично услед зависности од једног снабдевача – да ће цене енергената постати превисоке. Но, и државе извознице – оне које поседују енергетске ресурсе изнад својих потреба, те су у стању да извезу вишак – имају своје виђење енергетске безбедности. Како њима пуно значе приходи од извоза енергије, оне су заинтересоване за стабилну потражњу. За њих безбедносна дилема почиње кад у поступцима других виде претњу да ће изгубити тржишта на која су извозили енергенте, односно када се забрину да ће конкуренција од стране других извозника оборити цене. Ту је и трећа група држава на енергетском тржишту – транзитне – оне преко чијих територија се енергија транспортује од извозника ка увозницима, при чему су количине транспортоване енергије веће од оних које држава у питању потражује за сопствене потребе, или сама производи. За њих енергетска безбедност значи да могу да убирају приходе од стабилног протока енергената преко њихове територије, а дилема настаје када се уплаше да би њихове територије могле да буду заобиђене у случају да се увознице и извознице одреде за алтернативне руте транзита енергије.

Различити поступци које ове три групе држава предузимају да би одговориле на претње сопственој енергетској безбедности, провоцирајући тиме сличне поступке других, употребићемо збирни назив *диверзификација*. Државе увознице диверзификују снабдевање енергијом, било тако што граде нове, безбедније и повољније руте повезивања са постојећим снабдевачима, било тако што траже нове снабдеваче. Државе извознице диверзификују потражњу проналажењем алтернативних тржишта, тј. купаца, или тако што са постојећим граде нове руте. Транзитне државе диверзификују руте које воде преко њихове територије, уколико им географски положај омогућава да повежу алтернативне снабдеваче (извознице) и/или купце (увознице).

Како функционална диференцијација држава на енергетском тржишту у три групе онда утиче на разлику између енергетске и класичне безбедносне дилеме? Тако што се енергетска безбедносна дилема не тиче

несигурности у погледу намера/циљева других, јер они су познати ако се зна којој од три групе припадају. Енергетска безбедносна дилема тиче се несигурности око исхода сарадње са државама које припадају некој од преостале две групе, односно страха да ће се завршити експлоатисан и да ће партнер задовољити сопствену енергетску безбедност на рачун ваше. И не само то, дилему може да покрене и несигурност око тога како ће се на вас одразити међусобна (не)сарадња друге две групе држава.

Несигурност само у погледу исхода неминовно повезује енергетску безбедносну дилему са моделом „лова на јелена“, у коме су учесници несигурни хоће ли успети да улове јелена, па се одлучују за „диверзификацију“, односно хватају зечеве које су им надхват руке, омогућавајући тиме јелену да побегне. Но, једном када сви улове зечеве, схватиће да су осигурали минимални оброк и поновно ће се међусобно удружити ради лова на јелена, јер сада више немају страх да ће бити експлоатисани, тј. остати без ичега. То је радикално другачија ситуација у односу на затвореникову дилему у којој нема „зеца“ као замене за побеглог јелена и где играч ризикује дугогодишњу робију ако не оцинкари партнера, а овај то учини њему. Енергетска безбедносна дилема се на дужи рок одвија тако да сарадња ради „лова на јелена“ без страха од експлоатације постаје могућа онда када се осигурају „зечеви“ изградњом довољно разгранате мреже диверзификованих рута. Изградња алтернативне руте повезивања увознице са извозницом, када се суоче са претећим поступком транзитне државе, је аутоматски *win-win* ситуација, а ако замислимо редослед потеза и у свим другим комбинацијама, видећемо да и оне воде сличном исходу – стабилизацији протока енергената од снабдевача ка купцима преко транзитних држава уз оптималну цену и приходе за све – само што би тај процес дуже трајао.

Енергетску безбедносну дилему, дакле, можемо да дефинишемо као *ситуацију у којој поступци којима се државе (увознице, извознице и транзитне) служе да би увећале сопствену енергетску безбедност провоцирају сличне реакције других, што на дужи рок охрабрује сарадњу без угрожавања било чије енергетске безбедности, стабилизујући уједно тржиште.*

ПОТВРДА ТЕОРИЈЕ – ЕНЕРГЕТСКО ПОНАШАЊЕ РУСИЈЕ, НЕМАЧКЕ (ЕУ) И ТУРСКЕ

Најпре да образложимо зашто смо одабрали баш ова три актера. Сви они су део евроазијског енергетског тржишта, које заузима доминанту позицију у оквиру светског енергетског тржишта. Видели смо да се и у радовима које смо цитирали у средиште пажње при разматрању енергетске безбедносне дилеме, и енергетске безбедности уопште, ставља однос ЕУ и Русије као два главна актера на евроазијском енергетском тржишту. Ми нећемо одступити од фокуса на њих, с тим што ћемо се у оквиру ЕУ као целине усредсредити на Немачку, као државу која води главну реч у усвајању енергетских политика ЕУ, али је и појединачно највећи европски увозник енергије, те наступа и независно од ЕУ, у складу са сопственим националним енергетским интересима. Коначно, Турску смо изабрали због њеног специфичног географског положаја који јој омогућава да постане транзитна држава за различите ривалске пројекте енергетских рута, што се посебно актуелизује у последње време.

Западноевропске државе први пут су се суочиле са енергетском безбедносном дилемом у време нафтне кризе 1973. године. Подстакнута њоме, тадашња ЕЗ је препознала потребу разраде стратегија које би умањиле рањивост Европе, наспрам актера који би користили енергију као економско и политичко оружје.¹⁷ Занимљиво је да је прва мера диверзификације снабдевања нафтом, коју је применила, подразумевала идентификацију Русије (односно Совјетског Савеза) као новог снабдевача.¹⁸ Данас је на тржишту гаса обрнуто – да би умањила своју зависност од Русије (од које увози преко 50 посто гаса), ЕУ тражи алтернативне снабдеваче. Ово је постало актуелно почев од зиме 2005/2006, када је избила прва украјинска гасна криза. Енергетска безбедност ЕУ била је угрожена услед нерашчишћених рачуна трећих актера – Русије и Украјине, којима је требало времена да се договоре око нове цене гаса. Иако је криза кратко трајала, одговор ЕУ био је озбиљан.

¹⁷ Paul Belkin, “The European Union’s Energy Security Challenges”, CRS Report for Congress, Congressional Research service, 2008, Интернет, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33636.pdf> 11/10/2018

¹⁸ Andrew Monaghan, “Russian-EU Relations – An Emerging Energy Security Dilemma”, *op. cit.*, p. 1.

Тадашњи Високи представник Хавијер Солана назвао је Русију и Украјину „нестабилним регионима и снабдевачима“ и позвао на усредсређивање на алтернативне снабдеваче и руте у Каспијском региону.¹⁹ У марту 2006. године ЕУ је усвојила „Зелени папир“ о енергетској безбедности, у коме је енергетска зависност од Русије препозната као проблем и препоручена диверзификација ка новим снабдевачима у каспијском региону, на Блиском истоку и у Северној Африци. У оквиру овога посебно је препознат проблем монопола руског Газпрома на гасоводе, те препоручена „легализација и институционализација“ енергетских односа са Русијом, путем њеног потписивања Повеље за енергију и Транзитног протокола, којима би Русија прихватила либерализацију енергетског тржишта.²⁰

Друга украјинска криза, почетком 2009, довела је до новог, сада нешто дужег (20 дана) одсецања ЕУ од руског гаса, након чега се ова латила и конкретног пројекта алтернативног гасовода. Он је назван Набуко, и требало је да транспортује гас из Азербејџана и Туркменистана, преко Ерзурума у Турској, до Баумгартена у Аустрији, заобилазећи и Русију као извозника и Украјину као непоуздану транзитну државу. Ово је потврдило значај Турске као транзитне државе (она је претходно већ била укључена у нафтовод Баку–Тбилиси–Чејхан, који је искључивао Русију). У јулу је у Турској потписан уговор о Набуку.²¹ Оценивши да је њена енергетска безбедност као извозника овим угрожена, Русија је одговорила сопственом диверзификацијом, и то за почетак понудом појединим европским државама заједничке изградње нових гасовода, који би заобишли непоуздану Украјину. Са Немачком је постигла споразум о Северном току, гасоводу који би директно повезао Виборг у Русији са Грејсфвалдом у Немачкој. Овај гасовод постао је оперативан 2012, да би након њега био покренут и пројекат Северног тока 2 (а у најави је у међувремену и Северни ток 3). Овде видимо специфичан положај Немачке на гасном

¹⁹ Jaroslaw Wisniewski, “EU Energy Diversification Policy and the Case of South Caucasus”, *Political Perspectives 2011*, Volume 5 (2), p. 59.

²⁰ Што она није прихватила, јер би се тиме одрекла политичких и економских добити од монополистичког положаја. Henry Helen, “The EU’s energy security dilemma with Russia”, *op. cit.*, pp. 6-7.

²¹ Jaroslaw Wisniewski, “EU Energy Diversification Policy and the Case of South Caucasus”, *op. cit.*, p. 61.

тржишту. Она, с једне стране, у оквиру ЕУ активно учествује у разради алтернативних пројеката гасовода који би искључили Русију као снабдевача а, с друге стране, паралелно брине о сопственој националној енергетској безбедности тако што са Русијом прави нове гасоводе, који не само што заобилазе Украјину (и Белорусију), већ и неке чланице ЕУ које такође имају улогу транзитних држава (рецимо Пољска, у којој су Северни ток поредили са пактом Рибентроп–Молотов, што је добар пример одговора једне транзитне државе на енергетску безбедносну дилему).²²

О противречној улози Немачке на европском енергетском тржишту још боље говори судбина другог алтернативног гасовода, предложеног од Русије, као директан изазов Набуку – Јужног тока, који је требало да доведе руски гас испод Црног мора и преко Балкана до Италије и Аустрије.²³ Као и Набуко пре њега, ни Јужни ток није реализован – саботирала га је Бугарска, позивајући се на енергетске регулативе ЕУ (конкретно Трећи енергетски пакет, који не дозвољава да исти субјект производи гас и поседује гасовод којим се овај допрема), а у које се монополистички положај Гаспрома у овом пројекту није уклапао.²⁴ Испоставило се да је Немачка, својим доприносом креирању тих докумената, посредно и сама учествовала у саботажу гасовода који је требало да донесе корист националној енергетској безбедности неких других чланица ЕУ, док је своју безбедност осигурала изградњом Северног тока и пројектовањем његовог наследника (у томе јој регулативе ЕУ нису сметале). Са пропашћу Јужног тока није престала динамика енергетске безбедносне дилеме. Русија је, најпре, настојала да пронађе нова тржишта, имајући у виду пре свега Кину, што је и даље актуелно и обећава да потпуно промени ситуацију на евроазијском енергетском тржишту.²⁵ Но, руски предлози за алтернативне гасоводе према старим

²² Henry Helen, “The EU’s energy security dilemma with Russia”, op. cit., pp. 28-29.

²³ Видети Pavel K. Baev and Indra Overland, “The South Stream versus Nabucco Pipeline Race: Geopolitical and Economic (Ir)rationalities and political stakes in mega-projects”, *International Affairs*, 86:5, 2010, pp. 1075-1090.

²⁴ “Russia’s Decision to Abandon South Stream Pipeline Project Final: Minister”, Sputnik, 4.12.2014, Интернет, <https://sputniknews.com/business/201412041015488283/11/10/2018>

²⁵ Конкретно, ради се о изградњи три хиљаде километара дугачког гасовода Снага Сибира, која је у тренутку када ово пишемо скоро завршена, а којим би се руски

потрошачима нису престали – Јужни ток је ускоро замењен предлогом Турског тока, који би југ Европе повезао са Русијом преко територије Турске. И ова транзитна држава суочила се са сопственом енергетском дилемом – знајући да су неки од претходних пројеката завршени неуспехом, и то не њеном кривицом, зашто не би искористила свој повољан географски положај да се истовремено укључи у више алтернативних/ривалских пројеката? Турски председник Ердоган је тако у јуну 2018. лансирао потпуно нови пројекат TANAP, изградњу гасовода који би повезивао Азербејџан са Јужном Европом.²⁶ Тако смо након узастопне пропасти двају ривалских пројеката гасовода који би прелазили преко Балкана – Набука и Јужног тока – добили два нова ривалска пројекта који следе релативно сличне трасе, али овога пута са изгледнијим шансама за реализацију.

Дакле, јасно је да се диверзификација коју предузимају различити актери, пре или касније, своди на изградњу алтернативних рута, те да временом постају могући феномени да се на тлу једне транзитне државе (у овом случају Турске) граде ривалске руте, да се једна држава увозница (Немачка) истовремено бави диверзификацијом снабдевача, али и гради нове руте са истим снабдевачем, као и да се једна држава извозница (Русија), иако се отвара новим тржиштима (Кини), ипак и даље хвата изградње нових рута ка старим купцима. Све ово делује врло обећавајуће за стабилизацију тржишта и потврђује нашу хипотезу да развој енергетске безбедносне дилеме одговара игри „лов на јелена“, где „хватање зечева“ не да не искључује, већ доприноси дугорочном заједничком напору играча да улове и јелена. Но, овакав закључак вреди ако енергетску безбедносну дилему посматрамо изоловано, независно од спољних чинилаца који би могли да утичу на њу. Пошто она у стварности није изолована, већ је у вези са класичном безбедносном дилемом, остаје нам да размотримо и ово питање.

гас транспортовао на огромно кинеско тржиште. “Power of Siberia: Russia’s mega gas pipeline to China almost complete”, *RT*, 6 September 2018, Интернет, <https://www.rt.com/business/437753-power-of-siberia-china/> 11/10/2018

²⁶ “Leaders open TANAP pipeline carrying gas from Azerbaijan to Europe”, *Hurriyet Daily News*, June 12, 2018, Интернет, <http://www.hurriyetdailynews.com/leaders-open-tanap-pipeline-carrying-gas-from-azerbaijan-to-europe-133191> 5/10/2018

ВЕЗА КЛАСИЧНЕ И ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ ДИЛЕМЕ

Класична и безбедносна дилема повезане су из простог разлога што је питање енергетске безбедности одувек било повезано са општом безбедношћу држава. Цена енергије често се не формира само према тржишним, већ и према политичким критеријумима; енергија се може користити као политичко средство; државе често имају на уму политичке циљеве када склапају уговоре о енергетици. У нашем претходном раду поставили смо хипотезу да ће дугорочно разрешавање енергетске безбедносне дилеме, осим што ће стабилизovati енергетско тржиште, помоћи и у отклањању негативних последица класичне безбедносне дилеме. Наиме, једном када се услед диверзификације са свих страна мрежа транспортних рута (нафтовода и гасовода) довољно развије, државе ће почети да избегавају и политичке, поготово оружане сукобе, како не би угрозиле стабилан ток енергије. Констатовали смо да би требало сачекати да се тај процес заврши, како бисмо добили и практичну потврду ове хипотезе. У међувремену, још увек нисмо дочекали успешан завршетак процеса, али јесмо то да је он био одложен деловањем класичне безбедносне дилеме. Уместо да позитивно разрешење енергетске безбедносне дилеме допринесе ублажавању негативних последица класичне, догодило се обрнуто – ескалација класичне безбедносне дилеме омела је позитивно разрешавање енергетске које смо предвидели.

У време када смо објавили рад, хипотезу смо темељили на опаженој разлици у разрешавању класичне безбедносне дилеме између Русије и Грузије, где није било развијене мреже енергетских транспортних рута, и Русије и Украјине, где је она постојала. Између Русије и Грузије избио је рат 2008, док се између Русије и Украјине до времена објављивања нашег рада све свело на две енергетске кризе (2006. и 2009), од којих су обе успешно разрешене и до треће није дошло – чак смо констатовали да је оружани сукоб Русије и Украјине незамислив.²⁷ Руска интервенција у Украјини 2014, упркос развијеној мрежи гасовода, демантовала нас је. Испоставило се да је брига о општој безбедности ипак јача од оне о

²⁷ Maja Draganić, Vladimir Trapara, "Energy Security Dilemma in the Eurasian Gas Market", op. cit., p. 41. Позвали смо се тада и на Mohammad Mousavi, "Some Notes on the Caspian Energy and Ethnic Conflicts in the Caucasus", *Iran and the Caucasus*, Vol. 14, 2010, pp. 159-168.

енергетској, те да самим тим до позитивног разрешења енергетске безбедносне дилеме не може да дође док се не обузда деловање класичне. Нове транспортне руте не могу се ни градити у условима политичких, а поготово оружаних сукоба. То показује случај саботаже Јужног тока, а затим и променљива судбина Турског тока, у зависности од стања политичких односа Русије и Турске.²⁸

На овом месту позивамо у помоћ реалистичке теорије, чије смо разматрање безбедносне дилеме изнели раније у тексту. Како не бисмо ширили полемику око тога да ли је исправан дефанзивни или офанзивни реализам, поћи ћемо од најпесимистичнијег сценарија – да су у праву офанзивни реалисти, те да безбедносну дилему (ако она и постоји у виду дилеме да ли државе предузимају безбедносне поступке ради одбране или напада) покреће агресивно понашање држава које су у могућности да спроведу експанзију. У том случају, једино решење за ублажавање последица класичне безбедносне дилеме било би успостављање равнотеже снага, односно уравнотеживање оних сила које би запретиле успостављањем хегемоније. У случајевима којима се ми бавимо, то би подразумевало уравнотеживање настојања САД да успоставе европску хегемонију. Мишљења смо да Русија то не може сама, суочена са надмоћном коалицијом којом Вашингтон располаже на европском континенту, али јој дугорочно на руку иду три чиниоца – јачање Кине, која би у неком тренутку могла да уравнотежи САД на глобалном плану; колебање Турске хоће ли бити лојална америчкој хегемонистичкој коалицији, или ће тражити партнере на другој страни; склоност појединих европских држава да следе сопствене националне интересе, уместо да слепо усклађују своје спољне политике са ЕУ као целином (и САД). Прогнозирамо да ће руска диверзификација тржишта уз проналажење новог великог купца у Кини, диверзификација транзитних рута од стране Турске као новог самосталног актера, као и самосталније иступање Немачке и још неких чланица ЕУ у погледу енергетског повезивања с Русијом, једном када буде успостављена европска и глобална равнотежа снага аутоматски довести до позитивног разрешавања енергетске безбедносне дилеме и ублажавања последица класичне.

²⁸ У периоду од неколико месеци кризе политичких односа Русије и Турске 2015–2016, услед турског обарања руског авиона, пројекат Турског тока је привремено био обустављен.

Након свега, наша преиспитана дефиниција енергетске безбедносне дилеме гласила би овако: *Енергетска безбедносна дилема је ситуација у којој поступци којима се државе (увознице, извознице и транзитне) служе да би увећале сопствену енергетску безбедност провоцирају сличне реакције других, што на дужи рок охрабрује сарадњу без угрожавања било чије енергетске безбедности, стабилизујући уједно тржиште, али и ублажавајући последице класичне безбедносне дилеме, али само у условима равнотеже снага између главних политичких и енергетских међународних актера.*

ЗАКЉУЧАК

Да резимирамо – преиспитивање енергетске безбедносне дилеме углавном је потврдило закључке до којих смо дошли у нашем претходном раду, сем оног о утицају класичне безбедносне дилеме на енергетску, о коме тада нисмо ни повели довољно рачуна. Новији развој догађаја у разматраним случајевима показао је да је класична безбедносна дилема јача од енергетске, те да ова последња не може да се развије до позитивних резултата докле год се не одстрани негативне последице прве. За то је најсигурније решење успостављање равнотеже снага, које не зависи превише од енергетике, осим у мери у којој она појединим силама (рецимо Русији) омогућава да увећају своју релативну моћ. Случај Турске као транзитне државе, која се и након пропасти ранијих пројеката гасовода нашла у изгледној ситуацији да угости два ривалска пројекта, даје разлога за оптимизам да ће једном када равнотежа снага буде успостављена (чему и сама Турска својим осамостаљивањем од САД може да допринесе), даљи развој енергетске безбедносне дилеме стабилизовати и енергетско тржиште и политичку ситуацију на читавом евроазијском подручју.

ЛИТЕРАТУРА

- Baev, Pavel K., and Overland, Indra, "The South Stream versus Nabucco Pipeline Race: Geopolitical and Economic (Ir)rationalities and political stakes in mega-projects", *International Affairs*, 86:5, 2010, pp. 1075-1090.
- Draganić, Maja, Trapara, Vladimir, "Energy Security Dilemma in the Eurasian Gas Market", in: *Energy Security of Europe: The Position of Serbia*, Miroslav

- Antevski, Dobrica Vesić (eds.), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013, pp. 32-44.
- Glaser, Charles L., „Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, Vol. 19, No. 3, Winter 1994–1995, pp. 50-90.
- Glaser, Charles L., “The Security Dilemma Revisited”, *World Politics*, Vol. 50, No. 1, Fiftieth Anniversary Special Issue, Oct. 1997, pp. 171-201.
- Helen, Henry, “The EU’s energy security dilemma with Russia”, *POLIS Journal*, Vol. 4, Winter 2010, pp. 1-40.
- Jervis, Robert, “Cooperation Under the Security Dilemma”, *World Politics*, Vol. 3, No. 2, January 1978, pp. 167-214.
- Jervis, Robert, “From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation”, *World Politics*, Vol. 38, No. 1, Oct. 1985, pp. 58-79.
- Kričković, Andrej, “When Interdependence Produces Conflict: EU-Russia Energy Relations as a Security Dilemma”, *Contemporary Security Policy*, Vol. 36, Issue 1, 2015, pp. 3-26.
- Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001.
- Monaghan, Andrew, “Russian-EU Relations – An Emerging Energy Security Dilemma”, Интернет, <https://www.carnegieendowment.org/files/EmergingDilemma1.pdf> 11/10/2018
- Радоман, Јелена, „Секуритизација енергије као увод у енергетску безбедносну дилему“, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 4, јануар-март 2007, стр. 36-43.
- Schweller, Randall L., “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back in”, *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72-107.
- Schweller, Randall L., “Neorealism’s Status Quo Bias: What Security Dilemma?”, in: Benjamin Frankel (ed.), *Realism: Restatements and Renewal*, Frank Cass, London and New York, 1996, pp. 90-122.
- Van Evera, Stephen, “Offense, Defense, and the Causes of War”, *International Security*, Vol. 22, No. 4, Spring 1998, pp. 5-43.
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, 1979.
- Wisniewski, Jaroslaw, “EU Energy Diversification Policy and the Case of South Caucasus”, *Political Perspectives 2011*, Volume 5 (2), pp. 58-79.

REVIEW OF THE ENERGY SECURITY DILEMMA

Summary: The energy security dilemma is a situation in which states' actions to increase their energy security are perceived as a threat to the energy security of others, provoking similar reactions from their side. Unlike the classic concept of security dilemma in which there is no functional differentiation of states, an energy security dilemma emerges among countries that can have three different functions on the energy market - countries of exporters, importers and transit countries - which entails different meanings of energy security for each of these groups. The author analyses how the energy security dilemma develops between these groups, aiming to revisit the conclusions which he has drawn from his previous consideration of this - that the energy security dilemma, in the long run, brings stabilization to the market alongside with mitigation of the classic security dilemma. For this purpose, three cases are tested: Russia (exporter), Germany/EU (importer), and Turkey (transit state).

Key words: energy security dilemma, exporters, importers, transit countries.